

OVER HISTORISCHE FICTIE EN CONSTANTIJN

introdactie (ingekort en iets gewijzigd) bij de presentatie van *De bekentenissen van Constantijn*, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, 24 februari 2017

Voor hij keizer over het hele Romeinse rijk werd, en nog veel langer voor hij De Grote werd genoemd, regeerde Constantijn alleen over Gallië, Brittannië en Spanje. Hij moet toen vaak de Rijn grens hebben geïnspecteerd. In wat tegenwoordig Nederland heet liep die langs de huidige Nederrijn, Kromme Rijn en Oude Rijn en het kan bijna niet anders of Constantijn heeft ook inspecterend rondgekeken in wat nu Arnhem en Leiden is. Dat 'kan bijna niet anders' is onvoldoende om het als waarschijnlijkheid te melden in non-fictie, maar voor fictie is het meer dan genoeg. Ik heb Constantijn dus in mijn roman kort laten verblijven in een fort in de huidige Arnhemse uiterwaarden, omdat ik in Arnhem woon en vaak in die uiterwaarden kom. Het spijt mij dat ik hem ook niet in Leiden heb laten rondlopen. Had ik bij het schrijven van het boek geweten dat wij het in Leiden zouden dopen, dan had ik dat zeker gedaan.

Historische romans bestaan niet. Elke roman speelt bij het verschijnen al in het verleden. Misschien met uitzondering van sommige sciencefictionromans, al lijkt ook in de meeste daarvan de toekomst sterk op een al of niet verzonnen verleden. Een historische roman is een roman. Toch is er wel iets bijzonders aan de hand met fictie die in een iets verder verleden speelt, verder dan laten we zeggen twee generaties. Iets dat velen ertoe aanzet er een genre met een aparte naam van te maken. Bij romans dus historische roman. Bij films worden dan benamingen gebruikt als kostuumdrama, waarmee bedoeld wordt dat de acteurs kleren aantrekken die men tegenwoordig niet meer draagt. Een historische roman zou je dus ook een kostuumroman kunnen noemen, alleen zie je de kostuums pas in je eigen verbeelding wanneer je aan het lezen slaat.

Wat is dat bijzondere van historische fictie? Ik zal zeggen wat ik zelf denk dat het is, of zou moeten zijn. Het verleden in de roman of film moet meer zijn dan een historische achtergrond voor een modern drama, het verleden moet zelf een rol spelen. Als lezer of kijker zou je moeten ontdekken dat je in een vreemd land bent. Waar vele regels bekend voorkomen, maar waar ook veel in het gedrag en de opvattingen van de mensen anders is. Op een zeker moment zou je je als lezer of kijker moeten realiseren, om de Amerikaanse uitdrukking te gebruiken, ontleend aan de *Wizard of Oz* waar de hoofdpersoon in een andere

wereld terechtkomt: *we're not in Kansas anymore*. Waarna je, als de fictie werkt, meteen weer de vreemde wereld in wordt getrokken.

Bij in het verleden spelende *romans* is er nog iets extra bijzonders aan de hand. Er is een direct grensvlak met een genre in de non-fictie: de geschiedschrijving. Dat biedt voordelen, maar schiept ook een verantwoordelijkheid. Vooral vraagt het om een afbakening. Een groot voordeel is natuurlijk dat de documentatie bij de hand is, de romanschrijver kan gebruik maken van wat de historicus heeft gevonden. Maar dan komt de verantwoordelijkheid. Historische romans kunnen soms sterker het beeld van de geschiedenis beïnvloeden dan wetenschappelijke geschiedschrijving, zelfs als die bedoeld is voor een breed publiek. Die kracht van historische fictie kan heel goed uitwerken, maar fictie kan ook mythes scheppen of versterken. Het helpt al heel veel wanneer de historische fictie scherp is afgebakend van de historische non-fictie. In fictie mag nou eenmaal alles en is het aan de schrijver een eigen weg te vinden tussen de documentatie, de verantwoordelijkheid en de verbeelding. In non-fictie gelden de regels van de non-fictie, met als centrale regel: verzin niets, beweer alleen wat aantoonbaar of beargumenteerbaar is. Voorbeeld: sommige schrijvers van non-fictie kunnen de neiging niet onderdrukken verzonnen dialogen in te voegen of een innerlijke monoloog van hun hoofdpersoon. Doe dat nou niet. Of doe het wel, maar erken dan dat je fictie schrijft.

Hoe heb ik zelf in mijn roman over Constantijn een weg tussen documentatie, verantwoordelijkheid en verbeelding gevonden? Ik had het grote voordeel dat ik eerder al in non-fictie over hem had geschreven, in anderhalf hoofdstuk van *De vierde eeuw, of hoe het christendom staatsgodsdienst werd*. Dat gaf een grote vrijheid. Veel schrijvers van historische romans voegen een nawoord toe waarin ze verantwoorden wat ze aan de wetenschappelijke geschiedschrijving hebben ontleend. Die nawoorden kunnen lang zijn, soms zelfs heel lang. Ik hoefde dat niet, ik had al opgeschreven wat je volgens de regels van de geschiedschrijving wel en niet over Constantijn kunt zeggen. Toch heb ik mijn vrijheid binnen een grens gebruikt. Mijn grens was dat ik, in elk geval in de hoofdzaken, wilde blijven binnen wat bekend of op zijn minst waarschijnlijk is.

Waarmee nog steeds een enorme vrijheid overbleef. Veel rond het leven van Constantijn is onbekend, er zijn niet zo gek veel bronnen uit de tijd zelf overgebleven. Bij Constantijn valt het vergeleken met anderen in de oudheid en late oudheid nog mee, maar dat wordt weer gecompenseerd door het door hemzelf veroorzaakte moedwillige vergeten. De Romeinen kenden de straf van het verbieden van de herinnering, *damnare memoriae*, en Constantijn heeft die

straf een aantal keren toegepast op mensen uit zijn eigen omgeving. Heel effectief, want de meeste bronnen na hun dood zwijgen over hen. Pas veel later durven sommige schrijvers het aan. Die hebben vanwege de geheimzinnigheid geen idee van de reden van de bestraffing en speculeren erop los. Dan zijn er de vele zaken waarover uiteenlopende interpretaties bestaan. In non-fictie kun je dat gewoon melden: het kan zo zijn, maar ook zus. In fictie kan dat niet, je *moet* een keus maken. Voorbeeld: de leeftijd van Fausta, Constantijns tweede vrouw. Volgens de meeste historici was ze negen toen ze met Constantijn trouwde, een politiek huwelijk zoals dat vaker voorkwam, met de afspraak dat het huwelijk pas later zou worden geconsumeerd. Volgens anderen was ze ouder. In non-fictie kon ik zeggen dat de meeste historici de argumenten voor een jonge leeftijd net wat sterker vinden, in de roman zijn dat soort slagen om de arm niet mogelijk en is ze gewoon negen. Ander voorbeeld, een veel bediscussieerd onderwerp: was Constantijn zelf christen en zo ja, vanaf wanneer. Mijn vermoeden is dat hij het in de loop van zijn regering langzaam min of meer is geworden, maar ik denk ook dat het feitelijk niet is vast te stellen. In de roman *moest* ik voor een interpretatie kiezen. En ten slotte heb ik, ik geef het toe, want je moet een verhaal vertellen, mijn vrijheid ook een paar keer gebruikt om een detail net even wat anders neer te zetten.

Een belangrijke vrijheid die ik mijzelf heb gepermitteerd was de vorm. Ik laat Constantijn dicteren aan de slaaf Septimus, die dat dan eerst noteert op wasplankjes en daarna uitwerkt op papyrus. Dat is zoals dat toen ging. Maar bij het uitwerken laat ik de slaaf Septimus dialogen en tussentitels invoegen en daar valt wel een opmerking over te maken. Constantijn doet dat bij het herlezen zelf ook, waarna hij verzucht dat christenen, Septimus is een christen, graag afwijken van de oude vormen en dat moet dan maar. Maar ja, in de roman worden ook leestekens gebruikt en worden de woorden van elkaar gescheiden door spaties, dat is ook in afwijking van hoe men dat toen deed. En Constantijn dicteert in het Nederlands, een taal die toen nog niet eens bestond. Fictie, dames en heren.

Dan was er natuurlijk de persoonlijkheid van Constantijn. Hoe ontleen je die aan de bronnen uit de tijd zelf? Het antwoord is: niet. Je kunt nog wel een eind komen wat betreft zijn beleid. Of en zo ja vanaf wanneer hijzelf christen werd mag dan een punt van discussie zijn, onmiskenbaar is dat hij het christendom heeft erkend als een voor Romeinse burgers toegestane godsdienst en het later in zijn regering ook heeft begunstigd. Hij heeft overigens niet, zoals je wel eens leest, het christendom tot staatsgodsdienst verklaard. Dat gebeurde pas aan

het eind van de vierde eeuw. Constantijn voerde een godsdienstvrijheid in die niet absoluut was, de on-Romeins geachte godsdienst van de manicheeërs bijvoorbeeld was en bleef verboden. Er was ook geen scheiding van kerk en staat. Constantijn was en bleef als keizer de pontifex maximus, de toezichthouder en scheidsrechter van alle godsdiensten. En hij bemoeide zich met interne kwesties van de christelijke kerk. Vermoedelijk niet uit eigen beweging, veeleer omdat hij vond dat de christenen de interne eenheid verbraken die na zijn erkenning van staatsbelang was geworden. Maar hij deed het wel, waarmee hij een precedent schiep dat vele koningen en keizers hebben nagevolgd. Toch: in een groot deel van de vierde eeuw was er een godsdienstvrijheid zoals je die in de geschiedenis niet heel vaak tegenkomt. Totdat aan het eind van de vierde eeuw keizer Theodosius alle andere godsdiensten verbood, met uitzondering van de joodse godsdienst die, voorlopig, een gedoogstatus kreeg.

Dat gaat allemaal over beleid. Constantijns persoonlijkheid valt met geen mogelijkheid uit de bronnen te distilleren. De romanschrijver moet zelf weer iets bedenken. Mijn keus was anders dan die van de Britse schrijver Evelyn Waugh in zijn roman *Helena*, uit 1950, over Constantijns moeder, een van de weinige romans of fictiewerken in het algemeen waarin Constantijn als personage optreedt. Tegenover het vele dat in non-fictie over Constantijn is geschreven staat heel weinig fictie. Een ander fictiewerk is de opera *Fausta* van Donizetti uit de eerste helft van de negentiende eeuw. In de roman van Evelyn Waugh is Constantijn doodsbang om een nieuwe Nero te worden, terwijl hij dat in dat boek al lang is. Een half-christelijke Nero. Een recensent noemde deze Constantijn arrogant onwetend. Bij Evelyn Waugh draait alles om Helena, Constantijns moeder, Constantijn zelf is een bijfiguur. Voor een hoofdfiguur zou arrogant onwetend een beetje mager zijn, vooral dat onwetend. En ik geloof ook niet, kijkend naar zijn beleid, dat hij zo simpel was. Ik heb een andere man van hem gemaakt. Daarvoor moest ik proberen dicht bij hem te komen, zo dicht als maar mogelijk met mij in de eenentwintigste eeuw en hem daar in de vreemde wereld van de vierde. Het hielp toen ik mij realiseerde dat Constantijn op het moment waarop hij zijn verhaal ging vertellen even oud als ik was. Waarschijnlijk, als de bronnen gelijk hebben over zijn geboortejaar, was hij 61 of 62. Ik was 61 toen ik aan het boek begon en werd 62 tijdens het schrijven. Dat schiep een band.

Wim Jurg, februari 2017